

УДК 340.12

 DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1214397>

О.В. ВОЛОШЕНЮК,

доцент кафедри загальноправових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент, м. Харків, Україна;
e-mail: voloshenyuk1966@gmail.com;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8978-0645>

ЗАСОБИ КОНКРЕТИЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА

O.V. VOLOSHENYUK,

Ass. Professor, Chair of General Law Disciplines,
Kharkiv National University of Internal Affairs, Ph.D. in Law,
Associate Professor, Kharkiv, Ukraine;
e-mail: voloshenyuk1966@gmail.com;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8978-0645>

MEANS OF CONCRETIZATION THE RULES OF LAW

Постановка проблеми. Право являє собою універсальний регулятор суспільних відносин, що забезпечує узгодження і захист загальних, групових та індивідуальних інтересів, стабільне існування і динамічний розвиток суспільства в конкретно-історичних умовах. Правовим нормам притаманний абстрактний, не індивідуалізований характер, об'єктивно обумовлений необхідністю стандартизованого упорядкування широкого кола однотипних відносин, які виникають у багатоманітних, часом непередбачуваних життєвих ситуаціях. У абстрактному характері норм права, таким чином, втілена цінність нормативного способу керівництва суспільством, однак водночас у ньому міститься і суттєвий недолік – відсутність чіткої визначеності нормативних приписів, потреба уточнення вимог права стосовно тих чи інших реальних обставин. За таких умов великого значення щодо забезпечення ефективності правового регулювання набуває конкретизація норм права.

Питанням юридичної конкретизації традиційно приділяється значна увага у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Ще у 1969 році А.Б. Венгеров звертав увагу на те, що «нормативність і конкретизація – дві діалектично взаємозалежні сторони, які характеризують правовий спосіб регулювання суспільних відносин» [1, с.44]. Через п'ять років після цього В.К. Самігулін визначив конкретизацію права як властивість правового регулювання, що проявляється в деталізації змісту централізованих юридичних приписів певними засобами з тим, щоб забезпечити оптимальне (ефективне) регулювання

суспільних відносин з урахуванням їх якісної специфіки [2, с.119]. У подальшому різним аспектам конкретизації норм права присвятили свої роботи, зокрема, М. Боровські (Bogowski Martin) – загальні питання конкретизації норм права [3], В. Брюггер (Brugger Winfried) – співвідношення конкретизації та тлумачення норм права [4], О. Гордієнко (Hordiienko O.) – проблематика локальної конкретизації права [5], М. Шиліг (Schillig Michael) – методи конкретизації європейського приватного права [6] та ін. Однак, попри значну теоретичну і прикладну розробленість проблематики юридичної конкретизації, питання засобів конкретизації норм права залишилось поза належною увагою наукової спільноти. Тому метою статті є визначення засобів конкретизації норм права та їх систематизація відповідно до основних правових форм діяльності держави.

Перш за все, слід зазначити, що у юридичній науці відсутня єдність стосовно визначення сфер застосування конкретизації. Так, О.Ф. Ноздрачов обмежує її використання правотворчою сферою, зазначаючи, що конкретизація означає встановлення розпоряджень, які роз'яснюють або розвивають вихідні норми законів та підзаконних актів, вона націлена на таку регламентацію суспільних відносин, за якої досягається повнота регулювання [7, с.75]. М.Б. Зейдер, навпаки, розуміє під конкретизацією надання праву максимальної визначеності в процесі виключно правозастосовної (а саме судової) діяльності [8, с.92]. Однак переважна більшість авторів вважають, що конкретизація є важливим елементом як правотворчості, так і застосування

норм права (В.М. Баранов, М.М. Вопленко, В.В. Лазарев, О.Ф. Черданцев та ін.). Деякі науковці виокремлюють також і третю самостійну сферу використання конкретизації – сферу юридичного тлумачення, однак, на нашу думку, інтерпретаційна діяльність не має самостійного значення, оскільки вона полягає у встановленні дійсного змісту норми права з метою її правильної практичної реалізації. Можна сказати, що офіційне тлумачення норм права має факультативний характер у механізмі правового регулювання, оскільки необхідність у ньому виникає в разі виявлення неясності, неоднозначності змісту певного нормативного припису або при виникненні суперечливої практики застосування законодавства. Що стосується неофіційного тлумачення, то воно здійснюється в процесі реалізації норм права та є невід'ємною частиною цього процесу. Таким чином, на нашу думку, основними правовими формами діяльності держави, що мають самостійний характер та у яких використовується конкретизація, є правотворчість і правозастосовна діяльність.

Інший важливий момент, який слід враховувати при визначенні засобів конкретизації норм права, є методологічний підхід до її розуміння. Наприклад, П.М. Рабінович та Г.Г. Шмельова методологічною основою для вироблення поняття конкретизації права обрали філософські категорії «загальне – особливе – одиничне» і «абстрактне – конкретне», а також обумовлений діалектикою цих категорій логічний закон зворотного відношення між обсягом і змістом поняття. Тобто, з їх точки зору, конкретизація являє собою логічну операцію зменшення обсягу вихідного поняття за допомогою розширення його змісту [9, с.31–32]. На основі такого підходу його прибічники відмежовують конкретизацію від інших, схожих на неї явищ. Наприклад, вказані вище автори переконані, що деталізація не може розглядатися як засіб конкретизації, оскільки норма, яку деталізують, та норма, за допомогою якої здійснюється деталізація, співвідносяться між собою як ціле і частина; що стосується норми, що конкретизується, та норми, яка її конкретизує, то вони співвідносяться як загальне і особливе [9, с.34]. Інший підхід демонструє М.О. Власенко, який за основу конструювання поняття «конкретизація» бере філософські категорії «невизначеність» і «визначеність» [10, с.66]. На його думку, конкретизація є об'єктивною властивістю правового регулювання, що полягає в переході від невизначеності юридичного припису до його визначеності, а також невизначеності норми

права в зв'язку з появою юридичного факту до його якості певного правового (індивідуального) регулятора [10, с.63]. За автором, рух від невизначеності до визначеності в змісті правових приписів здійснюється двома шляхами: логічним і предметним. Логічний шлях передбачає розвиток норм з метою досягнення завершеного правового регулювання (наприклад, розвиток конституційних положень у законах, а положень законів – у підзаконних актах). Предметний шлях потребує додаткового регламентування, коли встановлюються нові норми, пов'язані з нормами первинного нормативного правового акта, що охоплюються метою і контурами предмета регулювання [10, с.69–70]. Такий підхід, з нашої точки зору, є більш продуктивним, він дозволяє, порівняно з першим підходом, значно розширити арсенал засобів конкретизації, включивши до нього і згадану вище деталізацію, і багато інших засобів.

Усі попередні міркування дозволяють нам сформулювати власну дефініцію конкретизації норм права, під якою ми пропонуємо розуміти діяльність компетентних суб'єктів, що полягає в усуненні або зменшенні (скороченні) невизначеності нормативних приписів в процесі правотворчості та правозастосування за допомогою спеціальних засобів юридичної техніки.

Засоби конкретизації норм права в процесі правотворчості. Оскільки правотворчість є такою правовою формою діяльності, що спрямована на формування єдиного, узгодженого і доступного для населення правового простору, у процесі нормотворення корисними є наступні засоби конкретизації норм права.

Уточнення дозволяє конкретизувати нормативний припис шляхом надання додаткової інформативної характеристики суб'єктів, об'єктів, предмета правового регулювання, процедури реалізації прав і обов'язків тощо. Наприклад, ч.2 ст.33 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначає, що науковим відрядженням вважається відрядження наукового (науково-педагогічного) працівника, аспіранта, ад'юнкта, докторанта на певний строк для проведення наукової або науково-педагогічної роботи, участі в наукових конференціях, симпозіумах, семінарах, наукових школах, *експедиціях* поза місцем його основної роботи [11]. Групою народних депутатів України у 2016 р. було ініційовано Проект Закону про внесення змін до даного нормативного акту, у якому запропоновано, серед іншого, викласти вказаний нормативний припис у наступній редакції: «Науковим відрядженням

вважається відрядження наукового (науково-педагогічного) працівника, аспіранта, ад'юнкта, докторанта на певний строк для проведення наукової або науково-педагогічної роботи, участі в наукових конференціях, симпозиумах, семінарах, наукових школах, *наукових експедиціях* поза місцем його основної роботи» [12]. Таким чином, пропонується уточнити, що участь не у будь-яких експедиціях буде вважатися науковим відрядженням, а виключно у наукових експедиціях. Це є прикладом коректного використання суб'єктами законодавчої ініціативи такого інструменту, як уточнення. На жаль, у практиці законодавчого органу України є чимало випадків того, як під виглядом уточнення фактично використовуються інші техніко-юридичні засоби. Наприклад, 31 травня 2016 р. було прийнято Закон України «Про внесення зміни до статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» щодо уточнення деяких положень» [13]. Але фактично у цьому Законі сказано: «Статтю 23 Закону України «Про Національну поліцію» доповнити пунктом 26 такого змісту: «26) здійснює оперативно-розшукову діяльність відповідно до закону», тобто використано не уточнення, а доповнення, яке суттєво відрізняється від уточнення. Якщо при використанні уточнення обсяг певного поняття чи іншого елемента норми зменшується (у наведеному вище прикладі – наукові експедиції є поняттям вузьким, ніж просто експедиції, оскільки останні можуть бути, крім наукових, також і туристичними, військовими та ін.), то при використанні доповнення, навпаки, обсяг нормативного припису збільшується, до певної норми права включаються додаткові змістовні елементи.

Доповнення є важливим інструментом усунення прогалин у праві, як первинних, тобто таких, які з самого початку містяться у прийнятому нормативно-правовому акті, так і вторинних, що виникають внаслідок появи нових обставин, яких на момент прийняття певного акту не існувало і появу яких суб'єкт правотворчості не міг передбачити. Щоправда, П.М. Рабінович та Г.Г. Шмельова вважають, що доповнення не є інструментом конкретизації, воно є самостійним способом правотворчості. Аргументуючи свою позицію, вони вказують, що доповнення означає встановлення такого правила поведінки, яке регулювало б не регламентовані раніше або частково регламентовані законодавцем суспільні відносини, включені ним у сферу правового регулювання. При цьому зміст доповнюючої норми права логічно не впливає зі змісту норми, що

доповнюється [9, с.33]. Дозволимо собі не погодитися з шановними авторами, оскільки вважаємо, що будь-яке доповнення правової норми є конкретизацією норми більш високого порядку. Слід пам'ятати про ієрархічну структуру системи права і, відповідно, системи законодавства. Норми підзаконних актів конкретизують норми законів, а норми законів, відповідно, конкретизують норми Конституції. Тому не можна говорити, що «зміст доповнюючої норми права логічно не впливає зі змісту норми, що доповнюється». Така ситуація можлива лише у разі правотворчої помилки. У нормальній ситуації той факт, що прийнята норма містить щось нове, не перешкоджає вважати її конкретизуючою. Як зазначає І.А. Красюк, у процесі правотворчої конкретизації на основі загальних абстрактних норм створюються відносно нові, більш конкретні та визначені правила поведінки, які, конкретизуючи норми права, охоплюються об'ємом загальних абстрактних норм, визначаються їхнім змістом, логічно постають із них, але характеризуються при цьому новизною [14, с.128]. Схожим чином і С.В. Полєніна вказує, що специфіка такого методу правотворчості, як конкретизація, полягає, крім іншого, у тому, що конкретизація нерідко носить багатоступеневий характер. Це має місце в тих випадках, коли генеральна, тобто максимально широка по всіх позиціях норма (принцип) неодноразово трансформується стосовно тих чи інших об'єктів, суб'єктів і ситуацій в тому ж або в більш низькому по ієрархічній градації законі або підзаконному акті [15, с.42].

Деталізація передбачає розгорнуту регламентацію суспільних відносин шляхом розчленування, дроблення змісту правової норми на складові частини. За допомогою деталізації забезпечується оптимальне регулювання суспільних відносин з урахуванням їх територіальної, галузевої та іншої специфіки. Даний засіб застосовується на всіх ієрархічних рівнях законодавства, але найчастіше використовується суб'єктами підзаконної, зокрема – локальної правотворчості. Наприклад, у ч.7-9 ст.42 Закону України «Про освіту» зазначено: «7. Види академічної відповідальності (у тому числі додаткові та/або деталізовані) учасників освітнього процесу за конкретні порушення академічної доброчесності визначаються спеціальними законами та/або внутрішніми положеннями закладу освіти, що мають бути затверджені (погоджені) основним колегіальним органом управління закладу освіти та погоджені з відповідними органами самоврядування здобувачів освіти в

частині їхньої відповідальності. 8. Порядок виявлення та встановлення фактів порушення академічної доброчесності визначається уповноваженим колегіальним органом управління закладу освіти з урахуванням вимог цього Закону та спеціальних законів... 9. Форми та види академічної відповідальності закладів освіти визначаються спеціальними законами» [16]. Як бачимо, загальні питання академічної відповідальності, передбачені законом «Про освіту», мають бути деталізовані у спеціальних законах та у актах кожного конкретного закладу освіти.

Деталізації підлягають норми як матеріального права (у наведеному вище прикладі – форми та види академічної відповідальності), так і процесуального права (порядок виявлення та встановлення фактів порушення академічної доброчесності). Найбільшого значення даний засіб конкретизації має при регулюванні публічно-правових відносин. О.С. Гордієнко вірно, на наш погляд, вказує, що на відміну від приватно-правової сфери, де диспозитивний метод правового регулювання передбачає більш широкі можливості вибору суб'єктами права варіанту поведінки, в основі публічних галузей права лежить конкретизаційно-деталізаційний критерій, згідно із яким наголошується на необхідності чіткого визначення меж дозволеної та обов'язкової поведінки суб'єктів права, які мають чітко усвідомлювати із текстів правових актів, яку саме модель поведінки їм слід обрати [17, с.5]. Особливо це стосується регламентації владних повноважень державних органів і посадових осіб, які можуть приймати рішення щодо реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян та суттєво обмежувати їх.

Диференціація полягає у пристосуванні загальних принципів і норм певної галузі (інституту) до особливостей різних категорій суб'єктів, з урахуванням розбіжних соціальних обставин і умов. На відміну від деталізації, яка спрямована на забезпечення єдності правового регулювання певної сфери суспільних відносин, диференціація передбачає співіснування різних правових режимів, одночасну дію відмінних юридичних вимог і підходів у межах одного колективу. Наприклад, трудове право об'єднує у собі загальні норми, що розповсюджуються на всіх працівників, і спеціальні норми, які диференціюють загальні положення трудового законодавства залежно від особливостей суб'єкта праці (чоловіки, жінки, неповнолітні, інваліди); сфер і видів трудової діяльності (державні службовці, педагогічні, медичні працівники і т.п.); умов праці (шкід-

ливі, небезпечні, тяжкі, роботи з особливими природними географічними і геологічними умовами); специфіки трудових зв'язків (сезонні роботи, тимчасові або надомні працівники та ін.) [18, с.185]. У кримінальному праві багато уваги приділяється диференціації кримінальної відповідальності, під якою розуміється градація, поділ відповідальності, в результаті якої законодавцем встановлюються різні кримінально-правові наслідки залежно від характеру і ступеня суспільної небезпеки злочину і особи винного. Зокрема, до засобів диференціації кримінальної відповідальності, що характеризують суб'єкта злочину, можна віднести неповноліття, вид співучасті, особливий статус суб'єкта злочину (наприклад, статус службової особи), а до засобів, що характеризують об'єктивну сторону складу злочину, – множинність злочинів, незакінчену злочинну діяльність, кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, що визначають вид діяння чи наслідки злочину тощо [19, с.320]. Таким чином, диференціація є важливим юридичним інструментом правотворчості, що сприяє адаптації загальних принципів і норм до різноманіття соціальних відносин і факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Вона здійснюється шляхом встановлення додаткових обмежень, винятків, гарантій, санкцій тощо. На базі існуючої нормативної диференціації в процесі прийняття рішення по конкретній справі відбувається правозастосовна індивідуалізація норм права.

Засоби конкретизації норм права в процесі правозастосування. Як відомо, в процесі правозастосовної діяльності відбувається співвіднесення питань «права» і «факту», належного і суцього, норми і казусу, що об'єктивно зумовлює необхідність конкретизації абстрактних нормативних приписів з урахуванням реальних фактичних обставин. При цьому слід враховувати, що потреба у конкретизації виникає як в умовах належної правової урегульованості відповідної життєвої ситуації, так і при виявленні дефектів правового регулювання даних суспільних відносин. Відповідно, засоби конкретизації норм права в процесі правозастосування слід розподілити на дві групи.

В умовах належної правової регламентації суспільних відносин при прийнятті правозастосовних рішень відбувається наближення норми до умов її застосування, з тим щоб зробити правильні висновки з цієї норми для даних фактів життя, щоб встановити придатність або непридатність її до цих фактів в даних конкретних умовах місця і часу. При цьому конкретизації піддається

кожен з елементів норми права. Як вказують П.М. Рабінович та Г.Г. Шмельова, завдяки конкретизації гіпотези здійснюється юридична кваліфікація одиничного факту, шляхом конкретизації диспозиції – індивідуалізація прав і обов'язків суб'єктів конкретних правовідносин, конкретизуючи ж санкцію, компетентний суб'єкт встановлює одиничну міру несприятливих для правопорушника наслідків [9, с.36]. Втім, вважаємо, що у ході юридичної кваліфікації відбувається вибір необхідної норми права, а не її конкретизація. М.В. Залоіло, приміром, зауважує, що процес юридичної кваліфікації являє собою прямування від одиничного (фактичні обставини, відносини) до загального (юридична норма), в той час як конкретизація юридичної норми здійснюється шляхом слідування від загального (юридична норма) до одиничного (фактичні обставини, відносини) [20, с.8]. Тому більш вірно буде сказати, що юридична кваліфікація лише створює передумови для правозастосовної конкретизації норм права, яка полягає саме у індивідуалізації останніх. На це, зокрема, вказує О.Ф. Черданцев: «конкретизація в правозастосуванні полягає в індивідуалізації – переведенні загального і абстрактного повеління норми права у веління індивідуального характеру, що відноситься до індивідуальних (одиничних), персонально-визначених суб'єктів як учасників конкретних відносин, що діє в конкретній ситуації» [21, с.16]. За таких обставин, основним засобом конкретизації в процесі правозастосовної діяльності є **казуальне тлумачення**, що полягає у з'ясуванні (у разі необхідності – й роз'ясненні) змісту відповідної правової норми з урахуванням конкретних життєвих обставин. Таким чином, зміст норми права стає більш конкретним, однак такий конкретизований зміст не має загального значення. Щоправда, у сучасній науковій літературі висловлюється думка, згідно з якою в ході правозастосовної конкретизації може бути сформульована так звана «квазінорма». Приставка «квазі» означає, що спосіб регулювання відносин, видобутий правозастосувачем з надр невідомого і досі прихованого права, ще не цілком нормативний, має казуальний характер і, як правило, може бути застосований лише локально, в рамках конкретної юридичної справи. Однак у подальшому така норма може бути прийнята правотворчим органом та закріплена у нормативному акті [22, с.306].

Особливу увагу слід звернути на конкретизацію норм права, що містять оціночні поняття. Необхідність закріплення у законодавстві оціноч-

них понять обумовлена низкою чинників, а саме: а) потреба регулювання суспільних відносин, соціальна значимість яких швидко змінюється з плином часу; б) складність або неможливість передбачити у нормі усі суттєві для справи факти; в) необхідність регулювання відносин з яскраво вираженим морально-етичним змістом, у яких неминуче наявні різноманітні варіанти, відтінки тощо [23, с.14]. Таким чином, правотворчий орган формулює деякі норми навмисно максимально широко, щоб за допомогою правових абстракцій більш повно охопити регулюванням ті чи інші фактичні ситуації і відносини, надаючи суб'єкту правозастосування можливість, шляхом операції **уточнення оціночних понять**, наповнити відповідне поняття змістом відносно даного конкретного випадку. Це, зокрема, стосується таких понять, як «злісний характер діяння», «тяжкі наслідки», «виробнича необхідність», «поважні причини» та ін. Уточнення оціночних понять спрямоване на виявлення ознак або явищ, які об'єктивно входять до змісту або обсягу поняття. При цьому, як відмічає К.С. Лановенко, структура змісту конкретизованого оціночного поняття все ще залишається відкритою, а обсяг невизначеним, оскільки до нього завжди може бути приєднана необмежена кількість інших явищ або предметів, які дотепер ще були невідомі [24, с.3].

Свої особливості має конкретизація норм права при *виявленні дефектів правового регулювання суспільних відносин*. Одним з найбільш серйозних дефектів правового регулювання є юридичні колізії, які полягають у неузгодженості, суперечливості нормативних приписів. Іншим різновидом неузгодженості права виступають прогалини, тобто відсутність юридичної норми, яка повинна бути в системі права з точки зору предмета правового регулювання, його обсягу та змісту. У подібних випадках конкретизація норм права виступає як спосіб «лікування» недосконалого юридичного розпорядження [10, с.70]. Для подолання юридичних колізій суб'єктами правозастосування використовуються такі засоби, як **колізійні правила** (темпоральні, просторові, ієрархічні та змістовні). Прогалини у праві долаються за допомогою **аналогії**, тобто шляхом застосування правових норм, що регулюють подібні суспільні відносини, або загального сенсу і принципів права. Щоправда, деякі автори вважають, що при використанні аналогії немає місця для конкретизації, оскільки відсутній її об'єкт [25, с.210]. Вважаємо, що це не зовсім вірно, оскільки при використанні аналогії

конкретизується не відсутня норма, а той нормативний припис, який регулює подібні відносини, який правозастосовний орган використовує для подолання виявленої прогалини.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що конкретизація є одним з ключових елементів підвищення якості правового регулювання, забезпечення його законності та ефективності. Конкретизація правових норм являє собою діяльність суб'єктів правотворчості та правозастосування щодо усунення або зменшення невизначеності нормативних приписів за допомогою спеціальних

засобів юридичної техніки. Відповідно, найбільш важливими правотворчими засобами конкретизації норм права є уточнення, доповнення, деталізація та диференціація нормативних приписів, а основними засобами конкретизації, що використовуються у процесі правозастосовної діяльності, є казуальне тлумачення, уточнення оціночних понять, колізійні правила та аналогія. Вказані засоби забезпечують належний розвиток змісту правових норм, їх адаптацію до рухливих соціальних процесів та до конкретних обставин реального життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Венгеров А. Б. О применении конституционных норм судебными органами СССР. *Советское государство и право*. 1969. № 10. С. 42–51.
2. Самигуллин В. К. Конкретизация права и локальное нормативное регулирование. *Применение советского права*. 1974. Вып. 30. С. 119–121.
3. Borowski, Martin. Concretized Norm and Sanction qua Fact in the Vienna School's Stufenbaulehre, in: *Ratio Juris: An International Journal of Jurisprudence and Philosophy of Law*. Vol. 27, Issue 1. March 2014. PP. 79–93.
4. Brugger, Winfried. Concretization of Law and Statutory Interpretation, in: *Tulane European and Civil Law Forum*, Vol. 11 (1996), S. 207–250.
5. Hordiienko O. Local concretization of law. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Vol. 2, Iss. 3. S. 138–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_3_23.
6. Schillig, Michael. Konkretisierungskompetenz und Konkretisierungsmethoden im Europäischen Privatrecht. Berlin: De Gruyter Recht, 2009. 538 s.
7. Ноздрачев А. Ф. Пределы конкретизации законов и подзаконных актов министерствами и ведомствами Союза ССР. *Ученые записки ВНИИСЗ*. 1968. Вып. 12. С. 71–86.
8. Зейдер Н. Б. Судебное решение по гражданскому делу. М.: Юрид. лит., 1966. 192 с.
9. Рабинович П. М., Шмелева Г. Г. Конкретизация правовых норм: общетеоретические проблемы. *Правоведение*. 1985. № 6. С. 31–39.
10. Власенко Н. А. Конкретизация в праве: методологические основы исследования. *Журнал Российского права*. 2014. № 7. С. 60–75.
11. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848–VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 2. Ст. 40.
12. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (щодо уточнення деяких положень). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4349&skl=9.
13. Про внесення зміни до статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» щодо уточнення деяких положень : Закон України від 31.05.2016 № 1394–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 27. Ст. 523.
14. Красюк І. А. Конкретизація права в забезпеченні ієрархії нормативно-правових актів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 127–134.
15. Поленина С. В. Конкретизация как метод законотворчества в Российской Федерации. Конкретизация законодательства как технико-юридический прием нормотворческой, интерпретационной, правоприменительной практики: материалы Международного симпозиума (Геленджик, 27–28 сентября 2007 г.). Н. Новгород, 2008. С. 33–57.
16. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145–VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2392.
17. Гордієнко О. С. Поняття і види конкретизації в українському праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2017. 19 с.
18. Черепанцева Ю. С. Дифференциация как средство конкретизации общих норм трудового законодательства. *Труды Оренбургского института (филиала) МГЮА*. 2013. Вып. 17. С. 182–187.
19. Павлик Л. В. Поняття та види засобів диференціації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. № 1. С. 313–325.
20. Залоило М. В. Понятие и формы конкретизации юридических норм : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2011. 20 с.

21. Черданцев А. Ф. Правовое регулирование и конкретизация права. *Применение советского права*: сб. статей. Свердловск, 1974. С. 13–35.
22. Болдырев С. Н. Юридическая техника: теоретико-правовой анализ : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Ростов-на-Дону, 2014. 468 с.
23. Косович В. М. Оцінювання й оцінки у правовому регулюванні: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 1996. 22 с.
24. Лановенко К. С. Тлумачення та конкретизація оціночних понять в кримінальному законодавстві : сутність та розмежування понять. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 1 (18). URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/viewFile/164/186>.
25. Белоносов В. О., Громов Н. А., Францифоров Ю. В. Конкретизация и аналогия в уголовно-процессуальном праве. *Правоведение*. 2000. № 2. С. 208–211.

REFERENCES

1. Vengerov, A. B. (1969). O primenenii konstitutsionnykh norm sudebnymi organami SSSR [On the application of constitutional norms by the judicial bodies of the USSR]. *Sovetskoye gosudarstvo i pravo*, (10). 42–51 (in Russ.).
2. Samigullin, V. K. (1974). Konkretizatsiya prava i lokal'noye normativnoye regulirovaniye [Specification of law and local regulatory regulation]. *Primeneniye sovetskogo prava*, (30). 119–121 (in Russ.).
3. Borowski, Martin (2014). Concretized Norm and Sanction qua Fact in the Vienna School's Stufenbaulehre. *Ratio Juris: An International Journal of Jurisprudence and Philosophy of Law*, 27(1). 79–93 (in Eng.).
4. Brugger, Winfried (1996). Concretization of Law and Statutory Interpretation. *Tulane European and Civil Law Forum*, (11). 207–250 (in Eng.).
5. Hordiienko, O. (2015). Local concretization of law. *Evropsky politicky a pravni diskurz*, (Vol. 2, Iss. 3). 138–143 (in Eng.).
6. Schillig, Michael (2009). *Konkretisierungskompetenz und Konkretisierungsmethoden im Europäischen Privatrecht*. Berlin: De Gruyter Recht, 2009 (in Deutsch.).
7. Nozdrachev, A. F. (1968). Predely konkretizatsii zakonov i podzakonnykh aktov ministerstvami i vedomstvami Soyuza SSR [Limits of concretization of laws and by-laws of the ministries and departments of the USSR]. *Uchenyye zapiski VNIISZ*, (12). 71–86 (in Russ.).
8. Zeyder, N. B. (1966). *Sudebnoye resheniye po grazhdanskomu delu* [Judgment in civil cases]. Moskva: Yurid. lit. (in Russ.).
9. Rabinovich, P. M., & Shmeleva, G. G. (1985). Konkretizatsiya pravovykh norm: obshcheteoreticheskiye problemy [Specification of legal norms: general theoretical problems]. *Pravovedeniye*, (6). 31–39 (in Russ.).
10. Vlasenko, N. A. (2014). Konkretizatsiya v prave: metodologicheskiye osnovy issledovaniya [Specification in law: the methodological basis of the study]. *Zhurnal Rossiyskogo prava*, (7). 60–75 (in Russ.).
11. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diyal'nist' [On scientific and scientific and technical activities]. *Zakon Ukrainy* (26.11.2015 No 848–8). *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*, 2016. (2). 40 (in Ukr.).
12. *Proekt Zakonu pro vnesennyya zmin do Zakonu Ukrainy «Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diyal'nist'» (shchodo utochnennyya deyakykh polozhen')* [Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine «On Scientific and Scientific and Technical Activities» (regarding the clarification of certain provisions)]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4349&skl=9 (in Ukr.).
13. Pro vnesennyya zminy do statti 23 Zakonu Ukrainy «Pro Natsional'nu politsiyu» shchodo utochnennyya deyakykh polozhen' [On amending article 23 of the Law of Ukraine «On National Police» regarding clarification of certain provisions]. *Zakon Ukrainy* (31.05.2016 No 1394–8). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, (27). 523 (in Ukr.).
14. Krasnyuk, I. A. (2013). Konkretizatsiya prava v zabezpechenni iyerarkhiyi normatyvno-pravovykh aktiv [Specification of the right to ensure the hierarchy of normative legal acts]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, (70). 127–134 (in Ukr.).
15. Polenina, S. V. (2007). Konkretizatsiya kak metod zakonotvorchestva v Rossiyskoy Federatsii [Specification as a method of lawmaking in the Russian Federation]. In: *Konkretizatsiya zakonodatel'stva kak tekhniko-yuridicheskiy priyem normotvorcheskoy, interpretatsionnoy, pravoprimeritel'noy praktiki: materialy Mezhdunarodnogo simpoziuma* (Gelendzhik, 2007, sentyabr, 27–28). N. Novgorod, 2008. (s. 33–57) (in Russ.).
16. Pro osvitu [About education]. *Zakon Ukrainy* (05.09.2017 No 2145–8). *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*, (78). 2392 (in Ukr.).
17. Hordiyenko, O. S. (2017). *Ponyattya i vydy konkretizatsiyi v ukrayins'komu pravi* [Concepts and types of concretization in Ukrainian law]. Kandydats'ka dysertatsiya thesis (12.00.01). Odesa (in Ukr.).

18. Cherepantseva, YU. S. (2013). Differentiatsiya kak sredstvo konkretizatsii obshchikh norm trudovogo zakonodatel'stva [Differentiation as a means of specifying the general norms of labor legislation]. *Trudy Orenburgskogo instituta (filiala) MGYUA*, (17). 182–187 (in Russ.).
19. Pavlyk, L. V. (2013). Ponyattya ta vydy zasobiv dyferentsiatsiyi kryminal'noyi vidpoval'dnosti [Concepts and types of means of differentiation of criminal responsibility]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna*, (1). 313–325 (in Ukr.).
20. Zaloilo, M. V. (2011). *Ponyatiye i formy konkretizatsii yuridicheskikh norm* [The concept and forms of concretization of legal norms]. Kandydats'ka dysertatsiya thesis (12.00.01). Moskva (in Russ.).
21. Cherdantsev, A. F. (1974). *Pravovoye regulirovaniye i konkretizatsiya prava. Primeneniye sovet'skogo prava: sb. Statey* [Legal regulation and specification of law. The application of Soviet law: a collection articles]. Sverdlovsk (s. 13–35) (in Russ.).
22. Boldyrev, S. N. (2014). *Yuridicheskaya tekhnika: teoretiko-pravovoy analiz* [Legal technology: theoretical and legal analysis]. Doktors'ka dysertatsiya thesis (12.00.01). Rostov-na-Donu (in Russ.).
23. Kosovych, V. M. (1996). Otsynuyannya y otsinky u pravovomu rehulyuvanni [Evaluation and evaluation in legal regulation]. Kandydats'ka dysertatsiya thesis (12.00.01). L'viv (in Ukr.).
24. Lanovenko, K. S. (2013). Tlumachennya ta konkretyzatsiya otsinochnykh ponyat' v kryminal'nomu zakonodavstvi : sutnist' ta rozmezhuvannya ponyat' [Interpretation and Specification of Valuable Concepts in Criminal Legislation: The Essence and Differentiation of Concepts]. *Chasopys Akademiyi advokatury Ukrayiny*, 1 (18). Retrieved from: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/viewFile/164/186> (in Ukr.).
25. Belonosov, V. O., Gromov, N. A., & Frantsiforov, YU. V. (2000). Konkretizatsiya i analogiya v ugovolno-protsessual'nom prave [Specification and analogy in criminal procedure law]. *Pravovedeniye*, (2). 208–211 (in Russ.).

Надійшла 20.02.2018

РЕКОМЕНДОВАНЕ ЦИТУВАННЯ (RECOMMENDED CITATION), АНОТАЦІЇ (ANNOTATIONS)

Волошенко О. В. Засоби конкретизації норм права. Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2018. № 1. С. 23–31. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2018_1_5.pdf

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1214397>

Проаналізовано наукові підходи до визначення сутності та сфер використання юридичної конкретизації. Сформульовано авторську дефініцію конкретизації норм права. Систематизовано засоби конкретизації норм права відповідно до основних правових форм діяльності держави.

Ключові слова: норма права, правотворчість, правозастосування, конкретизація, засоби конкретизації

***

Волошенко А.В. Средства конкретизации норм права

Проанализированы научные подходы к определению сущности и сфер использования юридической конкретизации. Сформулирована авторская дефиниция конкретизации норм права. Систематизированы средства конкретизации норм права в соответствии с основными правовыми формами деятельности государства.

Ключевые слова: норма права, правотворчество, правоприменение, конкретизация, средства конкретизации

***

Voloshenyuk O.V. Means of Concretization the Rules of Law

Concretization the rules of law is an important factor of improving the quality of legal regulation, ensuring its legality and effectiveness. Traditionally, legal concretization has been given considerable attention in domestic and foreign scientific literature, but the question of means of concretization of the norms of law has not been adequately developed.

The object of the study is legal concretization. The subject of the study is the means of concretization the rules of law.

The purpose of the article is to determine the means of concretization the rules of law and their systematization in accordance with the basic legal forms of state activity. The need to achieve the purpose of the study led to the use of so methods of cognition as formal-logical, systemic, critical and comparative.

The article analyzes the scientific approaches to the definition of legal concretization. The author's definition of concretization the rules of law was formulated. The concretization of the legal norms is the activity of the subjects of law-making and application of law to eliminate or reduce uncertainty of regulatory requirements using special means of legal technique.

It is proved that the most important law-making means of concretization the norms of law are specification, addition, detailing and differentiation of normative prescriptions. Examples of using these facilities in the national legislation of Ukraine are given. The main means of concretization used in the process of application of law are interpretation of event, specification of evaluative concepts, rules for overcoming collisions and analogy.

It is concluded that these means ensure the proper development of the content of legal norms, their adaptation to mobile social processes and to the specific circumstances of real life.

The practical value of the work lies in the fact that the substantiated provisions and conclusions in it deepen the scientific knowledge about the concretization the rules of law. The obtained results can be used in the process of teaching the theory of state and law and in solving practical problems related to the process of improving legal regulation.

Key words: *law norm, lawmaking, application of law, concretization, means of concretization*